

Jana Lindbloom: Transformácia a zánik poľnohospodárskych družstiev

Bratislava: VEDA, 2019, 256 s. ISBN 978-80-224-1802-7

Téma procesu transformácie postsocialistických poľnohospodárskych družstiev na Slovensku je predmetom záujmu nielen mnohých politických a verejných inštitúcií, ale aj oblasťou odborného záujmu ekonomických a spoločenských analytikov. Do vedeckých diskusií vstupujú rôzne uhly pohľadu na túto problematiku, častokrát reflektujúce a zdôrazňujúce len niektorú z jej dimenzií. Ide však o mnohorozmerný, historicky jedinečný a širokou škálou faktorov ovplyvňovaný proces, ktorý nemá uniformný priebeh, je veľmi komplikovaný a ani zďaleka nie ukončený. Autorka *Jana Lindbloom* absolútne opodstatnene konštatuje, že „*téma, ktorú spracováva táto kniha, je delikátna...*“ (s. 32) a vznikala veľmi dlho a ťažko. Výsledok jej vedeckej snahy je však fascinujúci a publikácia prináša detailnú, konceptuálne vynikajúco uchopenú analýzu procesu, ktorý vo všetkých svojich aspektoch presahuje rámec samotného odvetvia, pretože je súčasťou modernej histórie celej našej spoločnosti. V ére, ktorá uprednostňuje kvantitatívne argumenty pre politické rozhodovanie, je práve erudovaný odborný pohľad založený na dlhodobom kvalitatívnom výskume vsadenom do časového a faktografického kontextu nenahraditeľnou sondou do mikrosвета transformujúcich sa postsocialistických poľnohospodárskych družstiev a s nimi súvisiacich aktérov.

Táto publikácia je (okrem zasluženého ocenenia Cenou Alexandra Hirnera za najlepšiu sociologickú prácu v roku 2020)¹ ojedinelá a výnimočná aj z ďalších dôvodov. Prvým dôvodom je zameranie sa na jedinečný a veľmi špecifický typ subjektu, ktorý predstavujú poľnohospodárske družstvá v našich podmienkach. Ako uvádza autorka, ide nielen o nekonvenčnosť a nejednoznačné vymedzenie tejto právnej formy, ale aj o jej osobitosť v zmysle nástupníckej pozície niekdajších socialistických JRD a s tým spojených špecifik. V období tzv. industrializácie poľnohospodárstva a budovania socialistického agrokomplexu družstvá ovplyvňovali celý život mnohých skupín obyvateľstva spojených s vidieckym prostredím. Postsocialistický vývoj znamenal preto aj konfrontáciu medzi ich dovtedy výraznou sociálnou funkciou a požiadavkami na novovznikajúci model podnikateľského subjektu spojeného s transformáciou vlastníckych vzťahov, ktorá sa týkala (a týka) širšieho spektra aktérov, nielen samotných členov družstva. Ako ďalšiu premennú berie autorka do úvahy prírodnú povahu agropodnikania v prepojení na finančné dotácie z verejných zdrojov, ktoré sa výrazne podieľajú na miere konkurencieschopnosti jednotlivých podnikov, avšak podmienky ich prerozdelenia nie sú vždy

¹ <http://www.sociologia.eu.sk/wp-content/uploads/Udelenie-cien-A.Hirnera2020.pdf>

predvídateľné a spoľahlivé. Konštatovanie, že „*Lokálna naviazanosť a translokálna previazanosť tak potahujú poľnohospodárstvo odlišnými smermi, čo vnáša ďalšie roviny do debát o kolidujúcich nárokoch, o distribúcii zodpovednosti či o širšej spoločenskej hodnote poľnohospodárstva a pôdy.*“ (s. 22) považujem za vysoko aktuálne, najmä v kontexte možného výskumného pokračovania metodologicky zohľadňujúceho práce významného sociológa *Jan Douwe van der Ploega* a dopady novej stratégie rastu *Európska zelená dohoda*. Holandský sociológ venujúci sa procesom tranzície v Európe indikuje, že tlak na poľnohospodárstvo v súčasnosti v podstate vyvoláva tri typy odoziev. Prvou je tzv. industrializácia poľnohospodárstva vedúca k vytváraniu megafariem, ktoré predstavujú protipól a isté ohrozenie pre malé, stredné či rodinné farmy. Druhou odozvou je skutočnosť, že relatívne veľká časť poľnohospodárskych subjektov sa čoraz častejšie preorientováva na iné hospodárske sektory, kde aj investuje. Tretia odozva spočíva vo výrobe nových produktov a v ponuke nových služieb líšiacich sa od tzv. konvenčných, ktoré sa obvykle uvádzajú na trh prostredníctvom nových trhových stratégií a modelov, a taktiež distribuujú pridanú hodnotu agropotravinárskych komodít priaznivejším spôsobom. Objavujú sa tiež tzv. „noví roľníci 21. storočia“, ktorí sú schopní transformovať poľnohospodárstvo na roľníctvu podobný novodobý model. V žiadnom prípade však nejde o globálny trend, pretože opätovné „poroľníčtvo“ sa zatiaľ týka len časti poľnohospodárskej populácie (van der Ploeg, 2016; 2018). Aj keď sa uvedené trendy týkajú odlišného vývoja a modelu agrárnej štruktúry, myslím si, že sledovať, ako ovplyvnia ďalší vývoj postsocialistického družstevníctva na Slovensku, bude určite nemenej zaujímavé a náročné ako v prípade tohto výskumu.

Druhým dôvodom unikátnosti publikácie je už spomenuté využitie kvalitatívnych metód, prístup skúmania javu na rôznych miestach a kombinácia retrospektívneho a reálno-časového výskumu, ktorý za jedno desaťročie umožnil zmapovať tri dekády postsocialistickej transformácie poľnohospodárskych družstiev. Dôležitým analytickým nástrojom bolo tiež použitie porovnávacej metódy, ktorá sa týkala rôznorodých miest uskutočňovania transformačného procesu, jeho rámcovej časovej etapizácie (1989 – 1994, 1995 – 2004 a prelínajúce sa etapy od 2004 a 2009 doteraz) a porovnávaní tzv. ideálnych typov družstva s reálnymi verziami usporiadania vlastníckych vzťahov. S cieľom zodpovedať kľúčovú otázku výskumu, za ktorú autorka považuje otázku „ako“ (s. 24), uskutočnila 119 rozhovorov s informantmi, ktoré boli zaznamenávané. Okrem nich tiež čerpala z množstva ďalších „neplánovaných“ rozhovorov a iných typov dát. Respondentmi neboli len predsedovia a členovia družstiev, ale aj ostatné kategórie aktérov, ktorých sa postsocialistické dianie v družstevníctve viac či menej dotýkalo a dotýka (napr. predstavitelia poľnohospodárskych združení, právnici, malí farmári, investori, vlastníci pôdy, obyvatelia

a pod.). Zameranie a obsah rozhovorov sa líšili v závislosti od kategórie jednotlivých aktérov, pričom musím vyzdvihnúť profesionálnu zručnosť a najmä vysokú odbornú zorientovanosť autorky, čo jej umožnilo získať veľmi cenný empirický materiál vypovedajúci o sledovanej problematike. Napriek problémom pri získavaní respondentov a podozreniam týkajúcich sa účelu rozhovoru (resp. „skrytého odberateľa“ informácií), ktoré sú pre tento sektor charakteristické, je rozsah a kvalita získaných informácií neuveriteľne vysoká. Deklarujú to nielen citované výroky oslovených aktérov, ale tiež ich výpovedná hodnota, precízne „vyskladanie mozaiky“ a brilantné vysvetlenie toho, ako doteraz proces premien postsocialistického družstevníctva prebiehal, ako sa dosahovali postupné zmeny, ako na procese participovali rôzni aktéri, ako a prečo sa menili vlastnícke vzťahy a ako sa utvárala spleť rôznorodých vzťahov medzi jednotlivými účastníkmi a ďalšími prvkami tohto procesu.

Tretím a nemenej podstatným dôvodom výnimočnosti tejto publikácie je jej vysoká spoločenská, vedecká a historická hodnota. Kniha je totiž zrozumiteľná a čitateľná aj pre širšiu (nielen odbornú) verejnosť. Príbeh transformácie je vykreslený spôsobom, ktorý dokáže doslova vtiahnuť čitateľa do deja. Autorka sa nevyhýba ani kontroverzným témam súvisiacim s neetickým správaním, neférovými a nelegálnymi praktikami sprevádzajúcimi proces privatizácie družstevného majetku, ktoré častokrát vyúsťovali až do hospodárskej kriminality. Práve z tohto dôvodu by si mali publikáciu prečítať aj tí, ktorých sa priamo týka. Myslím tým jednak rôzne skupiny poľnohospodárov (o.i. veľmi trefne ich na agropodnikateľov, družstevníkov a roľníkov v roku 1999 kategorizovali a opísali vo svojej štúdií *Olga Danglová a Iveta Námerová*), jednak decíziu sféru. Dá sa predpokladať, že aj keď môžu formulovať výhrady k niektorým vyjadreniam a zisteniam, kvalita analýzy podporená citovanými výpoveďami dá nakoniec za pravdu autorky.

Monografia je okrem podrobného úvodného teoreticko-metodologického rámca rozdelená do piatich tematických kapitol a záveru. V kapitole nazvanej *Hodnotný družstevný majetok* je analyzované „pozadie“ nastavovania pravidiel a legislatívy súvisiacej s deľbou družstevného majetku na prvej a druhej úrovni sociálnej organizácie, ako aj diskusie, predstavy a ich vyústenia do konkrétnych opatrení a mechanizmov. Autorka ich prezentuje v časových vrstvách a vysvetľuje, ako sa zmeny a redefinície premietli do vnútorných vzťahov v družstvách. Kapitola *Úpravy a okolnosti postsocialistického (družstevného) poľnohospodárstva* sa venuje obdobiu deväťdesiatych rokov 20. storočia a predvstupovému obdobiu so zameraním na analýzu majetkových vzťahov na tretej úrovni sociálnej organizácie (v záverečnej podkapitole už aj na štvrtej úrovni) s poukázaním na ich „prepletenosť“ s vtedajšími podmienkami a okolnosťami. Zamiera sa aj na bankroty družstiev a dopady tohto javu na posudzovanie kvality manažmentu družstiev. Tretia (*Komu záleží na družstve*)

a štvrtá kapitola (*Krehké polia družstiev v prísnom translokálnom svete*) porovnáva posuny v tom, ako sa implementovali aktualizácie transformačného zákona v prostredí poľnohospodárskych družstiev a ako sa súbežne s novelizáciami menili aj pôvodne presadzované a deklarované postoje a tiež vnímanie stability manažérskych pozícií v súvislosti so zmenou ich statusu na škále „vlastník – správca“ majetku. V šiestej kapitole *Cesty investorov k podnikom a zániky (dovtedajších usporiadaní) družstiev* opisuje autorka jav, s ktorým som sa stretla viackrát aj ja počas neformálnych diskusií s niektorými manažermi poľnohospodárskych podnikov. Ide o otázku nástupníctva, ktorá sa síce z pohľadu uprednostnenia racionálnej ekonomickej voľby môže javiť ako pochopiteľná a bezproblémová, avšak v realite je ovplyvnená sociálnym kontextom, ktorý z nej robí nejednoznačnú a diskutabilnú záležitosť. V pozadí rozhodovania totiž figuruje nielen finančný aspekt, ale problém presadzovania záujmov a expanzie nepoľnohospodárskych finančných skupín (napr. právnikov) a zahraničných subjektov v prostredí slovenského poľnohospodárstva. Tí, ktorí stoja pred riešením tohto špecifického prípadu *business takeover*, mnohokrát čelia verejnému nesúhlasu a osočovaniu zo strany najbližšieho okolia. V slovenských podmienkach s prerušenou generačnou kontinuitou roľníčenia a farmárčenia sa nemožno spoliehať na vlastnícke angažovanie sa potomkov, čo spôsobuje mnohé dilemy. Zrejme neexistuje všeobecný návod či univerzálne riešenie vzhľadom na rôznorodosť takýchto prípadov. Je to však jedna z kľúčových otázok, ktorú by na Slovensku bolo potrebné riešiť.

A čo povedať úplne na záver? Publikácia Jany Lindbloom *Transformácia a zánik poľnohospodárskych družstiev* podáva reálny, retrospektívny, situačný a istým spôsobom i perspektívny pohľad na postsocialistické slovenské družstevníctvo. Aj keď mu úplne nelichotí, veľmi výstižne ho charakterizuje, odhaľuje a upozorňuje na tie aspekty a dimenzie, ktoré majú celospoločenský význam. Výskumné zistenia určite ašpirujú na to, aby ich vzala do úvahy nielen úzka vedecká komunita, ale aj tvorcovia politik a rozhodovacia sféra.

LITERATÚRA

- DANGLOVÁ, O. – NÁMEROVÁ, I., 1999: Roľník, družstevník, agropodnikateľ. Cesty privatizácie a podnikania v poľnohospodárstve na Slovensku. *Sociológia* 31(4), s. 323-341.
- VAN DER PLOEG, J. D., 2016: Family farming in Europe and Central Asia: history, characteristics, threats and potentials. International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG), Working Paper No. 153.
- VAN DER PLOEG, J. D., 2018: *The New Peasantries. Rural Development in Times of Globalization*. London: Routledge.

Danka Moravčíková

Katedra spoločenských vied, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra